

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Csep(p) ~ csöp(p).* „A magyar fiktív (passzív) tövű igék” című könyvében (Bp., 1984.) BENKŐ LORÁND többek között arról ír, hogy egyes fiktív (passzív) tövű onomatopoetikus igék és velük eredetükben is összetartozó főnevek viszonyát, származtatását körültekintően kell kezelni. „Például a *csepeg* : *cseppen* : *csepereg* igék viszonya a *csepp* névszóhoz a szócsalád lehetséges rokon nyelvi alaki megfelelői és korai magyar adatolhatósága miatt inkább az ősi igei-névszói párhuzamosság, illetőleg nomenverbum-problematika alapján ítéltető meg. A *durrog* : *durrag* : *durrogat* viszonya ellenben a *durr!* indulatszóhoz már csak az indulatszó kései felbukkanása miatt is más elbírálást, az igen valószínű másodlagos indulatszói elvonás megállapítását igényli” (i. m. 50—1). A *csepeg*-, *csepereg*-, *cseppen*-féle igékkel kapcsolatban pedig később BENKŐ azt mondja, hogy „ez igék nem a névszóból, hanem a párhuzamos névszókkal azonos alaki struktúrájú tőigékből képződtek tovább. Mindezek alapján feltehető, hogy az ide tartozó tőigék — mint a későbbi fiktív tőigék morfológiai előzményei — és a velük azonos etimonú tőnévszók legalábbis az ősmagyarban, de részben már azelőtt is kettős szófaji értékben igenévszói jelleggel éltek. Ez a körülmény a kétértékű tőlexémák igei tagjainak nagyon korai ősmagyar kori továbbképzésére, illetőleg a tőige kiveszésére s csupán a tőnévszó ilyen minőségben való megmaradására utal. A jelenség mindenesetre egybevág az ismert ténnyel, hogy a tőige könnyebben és főként szemantikailag és morfológikailag szükségszerűbben vesz magára képzőelemeket, mint a tőnévszó” (i. m. 95).

Egyébként akad is egy-két olyan eset, amikor az ó- vagy a középmagyar korból a megfelelő igei alapalakot — amely később kiveszett, illetve csak képzett formában, fiktív tövű igeként él tovább — még adatolni tudjuk (l. BENKŐ i. m. passim; A. MOLNÁR: TNyt. 1: 556—7). Ilyenkor, tekintettel a probléma sajátosságára, a szó rendszerbeli összefüggéseire, akár egyetlen adatra is építhetünk. Magam is így jártam el például, amikor Bornemisza Péter Electrójának egy *ki csossz* adatát nem a *kicsúszik*-kal kapcsoltam össze, mint általában a korábbi filológia, hanem a *csosz*-t — a szövegösszefüggésnek szintén jobban megfelelő — a *(ki)csoszog*, *(ki)csosszan* igék alapalakjának gondoltam (MNY. 1998: 67).

A fentiek alapján bizonyára szintén következtethetünk tehát egy hajdani *csep* ~ *csöp* 'cseppen, csepeg' igére, amit a DebrK. egy — igaz, föltehetőleg íráshibás — alakja meg is erősíthet, 321: „O io iesus · o en edes idvezitöm nem *kop* de bevsegele fol' vala az te zent testednec oth rezervl az te zent verød” ~ LobK. 165: „O io iesus · O aldote istennec zent fya nem eg *lop* de bevsegeles ver zarmazek ky az te testednec ot rezen”. A DebrK. *kop* szava a szövegösszefüggésből ítélve IndPraes. egyes szám 3. sz.-ű igealak, s a jelentése 'cseppen, csepeg'. Később a DebrK. szövege ennek megfelelően is folytatódik, 321—2: „De mondiad meg en zeretetes vram Iesus · kerlec mondiad meg hog ha at te zent verød nec eg *lhopenete*: || eleg vot vona mind ez teljes velagna [!] megvaltasa · tahat mire hagial enne nag sok vert ki bol'hatnya az te zent testodbol”. A LobK. (166) megfelelő szövegének leírója pedig azt mondja Jézusnak, hogy „eg *copenet* verød” elég lett volna a világ megváltására. A DebrK. 305-től 326-ig és a LobK. 153-től 174-ig terjedő lapjai Bonaventura művének, a „De perfectione vitae, ad sorores”-nek a VI., a „De passionis Christi memoria” című fejezetéből, annak fordításából valók. Innen származnak az idézett mondatok. A két kódexrészlet viszonyáról pedig az állapítható meg, hogy azok, amint MADAS EDIT mondja, egy közös, mindkettőnél terjedelmesebb fordítás alapján készültek, annak változatai, az elmékedéseket pedig ugyanaz a kéz is írta (l. Debreceni kódex 1519. Az előkészítő munkát végezték ABAFFY CSILLA és REMÉNYI ANDREA. A bevezetést írta MADAS EDIT és REMÉNYI ANDREA. Bp., 1997. 14, irodalommal, másképp: PUSCH ÖDÖN, Vallásos elmékedések kódexeinkben. Kolozsvár, 1910.

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 39. (vö. OTKA T 029146 sz.).

30—4; vö. még Lobkowicz-kódex 1514. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta REMÉNYI ANDREA. Bp., 1999. passim).

A DebrK. *köp* szava jelentéstani okokból nem kapcsolható össze a mai *köp* 'szájából nyálat lök ki' szavunkkal, s ez hangtörténetileg ugyancsak problematikus lenne: a mostani alak hangátvetéssel jött létre, a korábbi forma *pök* volt. A TESz. és az EWUng. a *köp* igealakot 1660-tól, a *köp* főnevet pedig csak 1800-tól adatolja. A DebrK. (322), illetve a LobK. (166) ugyanebben a szövegrészben Jézus arcának a szidalmazói által való pökdözéséről is beszél: *pögdözesirvl*, illetve *pögdözesidrvl*. A DebrK. *köp* szavát — azt gondolom — elsősorban íráshibával magyarázhatjuk. A kódexnek a szövegrészünket másoló, harmadik keze (is) a *cs* hangot gyakran írja *l*-vel vagy *lh*-val, de a *k* hangnak ugyancsak előfordul (pl. a *k*-val való írás mellett) a *l*-vel való írása, vesd össze: 315: *dílpseges*, *lvfoliac*; 316: *pöldőstetel*, *ennekem*, *karhoztassoc*; 318: *lak*, *lhópógó* stb. (Hasonló helyesírási sajátságok vannak a LobK. megfelelő részében is, vö. pl. Lobk. 172: „lassad az vas zegetek melleckel atal veretem · es az lhvlat kivél atal oclletetem : es az tvis lronat” ~ DebrK. 326: „es nezied az o feiben az tvis koronat az vas zegetek es az lanchat”). Ezért és mivel adott esetben a *l* és a *k* betűt nem nehéz összetéveszteni, nyilván előfordulhatott, hogy a másoló a két betűt összekeverte, és tévedésből *l* helyett (egyszer) *k*-t írt. Másodsorban pedig még azt a lehetőséget is megemlítem, hogy a *csöp* (~ *csep*) szónak talán *köp* változata szintén lehetett. Erre ugyan nincs (? más) adatunk, de „hangutánzó hangfestő szavaink szókezdő *k* ~ *cs* hangmegfelelésére” vannak példáink: „*kukorodik* ~ *csukorodik*, *kajla* ~ *csajla*, *kattog* ~ *csattog*, *kúszik* ~ *csúszik* stb.” (TESz. *csábul* [~ *kábul*] a.; l. még pl. EWUng.).

Összefoglalásképp tehát azt mondhatjuk, hogy noha csak egy adatunk van, a DebrK.-ből egy *köp* (valószínűleg ɔ: *csöp* 'cseppen, csepeg') igeire, mivel ez beleillik egy népes szócsaládba és a hasonló (onomatopoetikus) fiktív (passzív) tövű igeik történetébe-rendszerébe, ennek alapján hajdani önálló létét valószínűnek tarthatjuk. S esetleg azzal ugyancsak számolhatunk, hogy a mozzanatos képzett alakokban (*cseppen*) intervokális helyzetben megnyúlt magánhangzó hatására az igei alapalaknak szintén volt *pp*-re végződő változata (vö. *csepp* 'Tropfen'). A főnév elvonás is lehet az igei alakokból, de ugyanígy lehetséges, hogy egy hajdani kettős szófajú nomen-verbum, ige-névszó (ige-főnév) folytatója. E hangutánzó eredetű szócsalád *csep*- töve egyébként vagy ősi örökség a finnugor korból, vagy a magyar nyelv külön életében keletkezett (l. TESz., UEW., EWUng.).

A. MOLNÁR FERENC